

УДК 94(477)«1919»

Кузьмик О. – студ. МЕНУ, м. Рівне

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ НА ВОЛИНІ: ДЕРЖАВНИЙ ПЕРЕВОРОТ 1919 Р.: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

В історії України період національно-визвольних змагань та відновлення української державності є предметом особливої уваги. Українська Народна Республіка була першою українською державою ХХ сторіччя. Проблематика Українського державотворення періоду національного відродження з ідеологічних мотивів не набула поширення в радянській історичній науці. Діаспорні праці та дослідження пострадянських дослідників були одним із методів пропаганди та отримали негативний для об'єктивного тлумачення історії відтінок вузько-політичної проблематики, яку використовували для боротьби з комуністичною ідеологією.

Незважаючи на значну кількість робіт з історії української революції, дослідження, пов'язані з діяльністю очільників української національної боротьби посідають в історичній науці досить скромне місце. Серед найкраще вивчених – діяльність С.Петлюри, Н.Махна, П.Скоропадського, М.Грушевського. Окремі дослідження присвячені П.Болбочану, Ю.Тютюннику та ін. Стан наукового вивчення проблеми показує, що лише окремі фрагменти пропонованої теми розглядалися у працях Є.Млина [11], Г.Бухала, В.Іваниса, Г.Дем'янчука, О.Панасенка, Б.Мартоса [10], М.Столерець [15], але завершеного її дослідження не існує.

Симон Петлюра та Володимир Оскілко – дві неординарні постаті в історії України. Їхні життєві шляхи перетнулися на території Волині в період національно-визвольної революції, зокрема навесні 1919 р. Так склалася ситуація, що ці особистості зайняли один до одного позицію протистояння.

Розбіжність у поглядах С.Петлюри та В.Оскілکا найбільшою мірою виявилася тоді, коли 12 квітня 1919 р. почав діяти кабінет міністрів УНР на чолі з соціал-демократом Б.Мартосом. Останній заявив про створення «республіки трудових Рад» і про намір укласти мирну угоду з більшовицькою Росією [10; 17]. В.Оскілко на ці плани мав іншу точку зору, вважаючи що більшовики ніколи не відмовляться від приєднання України до радянської Росії. Такий погляд В.Оскілکا був співзвучний з ідеями в різних політичних течіях – соціалістів-самостійників, соціалістів-федералістів, народних республіканців. О.Макаренко, В.Оскілко, О.Гемпель, Й.Мацюк, зібравшись, вирішили доручити В.Оскілку довести до С.Петлюри меморандум про негайну відставку уряду Б.Мартоса. 20 квітня 1919 р. С.Петлюра, перебуваючи у Здолбунові, отримав цей меморандум, але розірвав його, тим самим демонструючи підтримку планів даного уряду.

В.Оскілко, у зв'язку з відхиленням меморандуму, почав розробляти конкретний план перевороту. За даними М.Ковалевського, план був допрацьований начальником розвідки Північної групи П.Шапулою [7; 464]. М.Стахів стверджує, що технічну сторону перевороту розробив начальник штабу генерал В.Агап'єв [14; 78]. Про план перевороту знало декілька людей. Сам В.Оскілко стверджував, що його ініціаторами були члени УПСС: О.Макаренко (голова партії), Д.Симонів та Й.Мацюк [12; 47]. У цей план було втаємничено також голову УНРП О.Ковалевського, який на той час знаходився в Рівному, та його однопартійця Є.Архипенка.

24 квітня 1919 р. В.Оскілко ухвалив рішення здійснити виступ проти уряду С.Петлюри і скинути його. Про це він сповістив ще кількох членів ЦК партії соціалістів-самостійників і отримав на це їхню згоду. При цьому кожний із близьких до отамана осіб мав виконати під час заколоту чітко визначену функцію. Генерал В.Агап'єв повинен був стягнути до Рівного значну кількість військ, начальник контррозвідки П.Шапула – заарештувати уряд Б.Мартоса. Сам В.Оскілко брав на себе арешт генерала Ю.Желіховського.

Виступ мав відбутися 30 квітня 1919 р., але у зв'язку з тим, що 28 квітня В.Оскілко був

позбавлений посади, він вирішив прискорити його, завдавши удару по «зрадницькій владі» вже вранці 29 квітня. Зволікати з проведенням перевороту було небезпечно.

Операція розпочалася о 1-й годині ночі 29 квітня 1919 р. Згідно з планом, політичний відділ повинен був провести арешти міністрів і провідників лівих партій, а кінний загін на чолі з сотником Легіним – забезпечити порядок у місті. Командир І Гуцульського полку Морської піхоти Дієвої армії УНР дістав наказ розташуватися на станції в повній бойовій готовності та залишатися в розпорядженні В.Оскілка.

Цю частину плану було виконано. Лівий кабінет та лідерів соціалістичних партій було заарештовано. Про це повідомлялося в телеграмі В.Оскілка до членів Директорії 29 квітня 1919 р.: «Сього числа уряд Наддніпрянської України усунуто за зрадницьку діяльність, яка довела наш край до загибелі. Прошу негайно прибути до Рівного» [2].

Успіх перевороту залежав від того, наскільки справно буде проведено операцію в Здолбунові, де перебували члени Головного Штабу та і сам С.Петлюра. Відділ кінноти на чолі з сотником С.Гризлом вирушив до Здолбунова з метою заарештувати Головного Отамана. В.Оскілко розраховував: якщо вдасться несподівано заарештувати Головного Отамана, січовики сприймуть це як доконаний факт. В.Оскілко був занепокоєний відсутністю відомостей від С.Гризла. 29 квітня о 3-й годині знову відправив потяг до Здолбунова на чолі з М.Янчевським. Перед М.Янчевським було поставлене завдання провести арешт С.Петлюри. Спроба завершилася невдачею і 29 квітня С.Гризло і М.Янчевський повернулися до Рівного. [14; 80].

29 квітня В.Оскілко зробив останню спробу здійснити переворот. О 8-й годині до Здолбунова було направлено полк під командуванням полковника І.Білоуса, який дістав завдання зайняти місто разом із залізничною станцією та заарештувати С.Петлюру. Пізніше І.Білоус стверджував, що не мав наказу про арешт Головного Отамана, а лише намагався сприяти його порозумінню з В.Оскілком [14; 80]. Попри всі спроби, акція в Здолбунові знову зазнала поразки. Перекопати січовиків перейти на бік опозиції не вдалося і військо І.Білоуса наразилося на протидію. В.Оскілко, намагаючись уникнути людських втрат і маючи сумніви щодо швидкого завершення операції, наказав І.Білоусу повернутися до Рівного. Ці події визначили подальший хід подій. Вдалося виконати лише частину плану – заарештувати лівий кабінет Б.Мартоса та лідерів соціалістичних партій.

Після невдалої спроби арешту С.Петлюри В.Оскілко спробував публічно пояснити ситуацію. У зверненні до підрозділів Північної групи він звинуватив ліво-соціалістичний провід в узурпації влади та неспроможності забезпечити ефективну відсіч більшовицькій агресії, що й змусило його вдатися до рішучих кроків: усунення уряду та головного командування. В.Оскілко оголосив про перебрання на себе командування всіма збройними силами Наддніпрянської України [2].

29 квітня В.Оскілко видав наказ до Війська УНР та звернення до цивільного населення й селянства, (надруковані в часописі «Вільна Україна») [1; 39-40]. За змістом вони були подібні промові в Рівному. В них, зокрема, йшлося: «Зрада, якої документальні докази будуть негайно опубліковані, в штабі дієвої армії й повна нездатність його проводирів вкупі з руйнуючою всякий внутрішній лад агітацією за большевизм лівих течій революційних партій вкупі з політикою уряду щодо угоди з большевиками примусив мене на рішучий крок: усунення всього командування дієвої армії від керування бойовими операціями. Також мусив я відсунути від державної праці й кабінет міністрів» [2].

Головне Командування усіма військами УНР відповідно до наказу переходило до командира Північної групи військ. Відповідно до цього наказу Директорія мала негайно обрати голову з правами тимчасового Президента республіки і при першій можливості скликати Установчі збори. Головнокомандувач військ УНР і Президент були відповідальними перед зборами. До призначення Директорією нового уряду при Головнокомандуючому військ УНР утворювалась посада Комісара у цивільних справах.

Від самого початку перевороту С.Петлюра перебрав ініціативу до своїх рук. Для

остаточної ліквідації виступу 29 квітня о 15-й годині за наказом С.Петлюри над містом з літака було розкидано листівки з його підписом. Вони закликали не допустити братовбивчої війни, звинувачували В.Оскілка у зрадництві та переході на бік більшовиків. Ввечері 29 квітня 1919 р. виступ було ліквідовано, міністрів звільнено з-під арешту. Одночасно від С.Петлюри надійшов новий наказ – відправити всі резервні частини з Рівного на фронт, а днем пізніше – перевести державний центр до Варшави. В.Оскілко, О.Макаренко, Й.Мацюк, О.Гемпель та В.Агап'єв після подій в Рівному виїхали до Польщі, решту учасників перевороту було заарештовано.

29 квітня В.Оскілко звернувся до Головного Отамана з листом, у якому пояснював мотиви акції правих партій. Він нарікав останньому, що його спроби об'єднати командування та встановити єдиний фронт, конче потрібний за тодішніх умов, були проігноровані. Натомість мали місце безглузді, на погляд опозиції, розпорядження у тому числі – про призначення Наказним Отаманом О.Осецького, усунення від командування начальника Штабу та начальника управління контррозвідки, несвоєчасне розпорядження про допомогу Новоград-Волинській групі, котрі спричинили остаточний крах коростенської ділянки фронту.

Велику надію опозиція покладала на підтримку зі Станіслава, сподіваючись, що тамтешні політики зможуть переконати С.Петлюру уникнути кровопролиття. Галицька політична еліта була невдоволена новим урядом Директорії. Галичани отримували менше грошової допомоги від уряду, а в госпіталь не надавали грошей, ліків першої необхідності, одягу. Також Є.Петрушевич фігурував у планах самостійників на роль диктатора. Про невдоволення політикою С.Петлюри також свідчить зміст телеграм В.Оскілка з Рівного до згаданих осіб і членів Державного Секретаріату ЗОУНР. Інформуючи останніх про хід операції, В.Оскілко повідомив, що за його розпорядженням Кабінет Міністрів було заарештовано.

Найкращий вихід із того становища, в якому опинилася Українська Народна Республіка, В.Оскілко вбачав у передачі влади члену Директорії Є.Петрушевичу як Президенту єдиної України. В телеграмі до І.Голубовича В.Оскілко радив негайно викликати Президента ЗОУНР з Відня. Його присутність у складі Директорії, на думку В.Оскілка, була вкрай необхідною. Водночас командувач Північної групи запевняв своїх однодумців, що їм вдасться переконати С.Петлюру не починати війну [4]. Існують інші незаперечні докази того, що наддніпрянські та західноукраїнські політичні кола мали тісні контакти при підготовці та проведенні цієї акції [13; 234, 17; 32].

Не можна, однак, стверджувати, що на зазначені історичні події не мали впливу інші чинники. Так В.Оскілко певний час проживав у маєтку відомого барона Ф.Штенгеля у Городку. Був учителем у школі, збудованій на кошти барона. Стрімкій кар'єрі простого вчителя міг сприяти Ф.Штенгель. Відомо, що Ф.Штенгель був послом у Берліні від уряду П.Скоропадського 1918 р. [9; 80] і вважався, як уявляється, людиною, яка дотримувалася прогресивних поглядів. Наслідком знайомства з ідеологією самостійників і зокрема, П.Скоропадського та Ф.Штенгеля, стало переосмислення В.Оскілком сутності Української держави та шляхів її розвитку. Сприйняття таких ідей могло стати однією з причин здійсненого в Рівному перевороту. Проте, не тільки ідеологічні розбіжності лідерів могли стати причиною перевороту.

Навесні ліві партії активізували переговори з Радянською Росією. За даними П.Єрошевича 20 квітня 1919 р. під Новоградом-Волинським було затримано дружину А.Жуковського – Ганну. У неї знайшли лист від соціалістів-революціонерів з Києва, зміст якого свідчив про наміри українських есерів налагодити стосунки з більшовиками [5; 10]. 27 квітня начальник розвідки П.Шапула затримав ще одну особу з важливим словесним дорученням від більшовицького штабу з Києва до Є.Коновальця. Подібну інформацію подає Р.Бжеський [16; 114]. З контексту наведених П.Єрошевичем даних випливає, що обидва епізоди були пов'язані між собою [8; 10]. Таким чином В.Оскілко цілком міг стати

невтаємниченим виконавцем більшовицького плану скинення української влади.

Розбіжність у поглядах В.Оскілка та С.Петлюри поглибилася, коли 12 квітня 1919 р. почав діяти кабінет міністрів УНР на чолі з українськими соціал-демократом Б.Мартосом, що заявив про створення «республіки трудових рад» і про намір укласти мирну угоду з більшовицькою Росією. В.Оскілко був рішучим прихильником боротьби проти московсько-більшовицького інвазійного походу і разом із тим, був послідовним противником прихильників більшовизму. Свідки подій не випадково зазначали, що план перевороту визрів під впливом конспіративної організації «Братство самостійників», яка мала довірену особу в оточенні В.Оскілка [14; 16]. Ця таємна організація була створена групою студентів ще в 1912 р. у Києві. Ініціатором створення і його головою був В.Отаманівський, який згодом став активним учасником визвольних змагань. Братство являло орден, члени якого входили до всіх інших існуючих тоді українських партій та організацій, щоб там у відповідній формі пропагувати ідеї самостійності України та зручною тактикою скеровувати їхню діяльність на шлях українського націоналізму. Аналіз діяльності «Братства» дає підстави говорити, що члени названої організації також могли ініціювати виступ В.Оскілка та його прихильників.

В.Оскілко належав до Української Партії соціалістів-самостійників, яка знаходилася в опозиції до нового лівого соціалістичного кабінету міністрів Б.Мартоса [14; 65]. 24 квітня ввечері В.Оскілко скликав нараду присутніх у Рівному членів Центрального Комітету партії, щоб запропонувати їм план державного перевороту. Члени Центрального Комітету мали за собою моральну підтримку широких кіл інтелігенції, а парламентарну – в комісіях Конгресу Трудового Народу України. Провід цієї партії мусив припускати, що також друга велика опозиційна партія – Українська Партія Соціалістів-Федералістів (УПСФ), підтримає пізніше переворот, коли він удасться [14; 72]. Саме за підтримки Української партії соціалістів-самостійників та Української народно-республіканської партії, імовірно, міг бути здійснений державний переворот.

За спільної мети С.Петлюра та В.Оскілко різнилися шляхами та методами революційної боротьби. Тим паче, що загальне військово-стратегічне становище для України у 1919 році складалося не кращим чином. В.Оскілко вважав, що до влади в керівництві УНР прийшли більшовицькі агенти, і саме їх підризна діяльність стала причиною невдач українців на фронтах. Отамана С.Петлюру він вважав людиною непослідовною, яка потрапила під вплив «генералів-зрадників».

Аналіз ситуації дозволяє зробити висновки, що після 1917 р. Україна переживала глибоку політичну кризу, подолати яку, зважаючи на досвід європейських держав, можна було зусиллями представників різних ідейних напрямів та уподобань. Замість такої консолідації, ліві усунули від влади своїх опонентів, позбавили їх можливості використовувати законні, парламентські методи боротьби. Це була небезпечна практика, проти якої навесні 1919 р. виступили праві партії. Вони змушені були шукати не досить демократичні способи вирішення своїх ідеологічних завдань. На це, зокрема, вказував активний учасник подій О.Ковалевський: «Раз немає впливової громадської opinio, з голосом якої рахувалися б «керуючі», раз існує лише безоглядна диктатура певних осіб або певних політичних кіл, – кожний хто почуватється в силі, старається рятувати себе, ситуацію й державу в такий спосіб, який йому здається за найбільш раціональний» [5; 414]. Для правих таким способом стала спроба усунути від влади нерозсудливих політиків. Подібним шляхом пішли В.Оскілко та його соратники.

Постать В.Оскілка є прикладом талановитого керівника, який намагався проводити ініціативну і рішучу політику, щодо створення української держави. Його період – тяжка, але героїчна сторінка вітчизняної історії. Матеріали про організацію державного перевороту в Рівному засвідчують культурний політеїзм та підтверджують драматичність цього історичного періоду.

У ХХ ст. Волинь була тим регіоном, в якому український народ творив майбутнє держави. Значною мірою майбутнє України залежало від подій, що мали місце в м. Рівне

навесні 1919 р. Причини перевороту в місті полягали у відмінностях політичних поглядів керівників Директорії, наявності в той час розколу у соціалістичному русі, потребі зменшення впливу більшовиків та інших лівих партій на керівників держави, поразках українського війська на фронті, розбіжностями у політиці урядів ЗУНР та УНР, зміні політичних пріоритетів серед українських лідерів, підриві державного авторитету спецслужбами ворожих країн.

Унаслідок невдалого перевороту при владі залишився соціалістичний уряд УНР, який довів республіку до втрати державного суверенітету.

Список використаної літератури

1. **Вишнівський О.** Повстанський рух і отаманія / О.Вишнівський. – Детройт, 1973. – С. 105.
2. **Вільна Україна. Орган українських самостійників.** – 1919. – 29 квітня.
3. **Державний архів Львівської області.** – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1403. – Арк. 1.
4. **Державний архів Львівської області.** – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1389. – Арк. 3-4.
5. **Єрошевич П.** Оскілковський переворот, власне виступ Української партії самостійників в травні 1919 року / П.Єрошевич // Нація в поході. – 1941. – Ч. 9-10. – Лип.
6. **Ковалевський А.** Проблеми / А.Ковалевський // Воля. – Відень, 1920. – Т. 1. – Ч. 9.
7. **Ковалевський М.** При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії / М.Ковалевський. – Інсбрук, 1960.
8. **Коновалець Є.** Зі споминів / Є.Коновалець // Воля. – Відень, 1921. – Ч. 3-5.
9. **Культура України XXI ст.: діяльність культурних закладів у сучасних ринкових умовах.** – К., 2001. – 117 с.
10. **Мартос Б.** Оскілко й Болбочан: Спогади / Б.Мартос. – Мюнхен, 1958.
11. **Млин Є.** Гомін. Генерал Оскілко вчинив державний переворот, а державну казну деякий час переховував у лісі під Хорлупанем / Є.Млин. – Мюнхен, 2009.
12. **Оскілко В.** Між двома світами / В.Оскілко. Наклад Управи УНП (самостійників-соціалістів). – Б.м., 1924.
13. **Павленко Ю.** Українська державність у 1917-1919 рр. (історико-політологічний аналіз) / Павленко Ю., Храмов Ю. – К., 1995.
14. **Стахів М.** Україна в добу Директорії УНР: У 7 т. / М.Стахів. – Скрантон, 1962-1966. – Т. 7.
15. **Столерець М.** «Слово про Городок» / М.Столерець. – К., 2002. – С. 31.
16. **Характерник. Моя подорож до Києва через фронт у квітні 1919 р.:** Уривок зі спогадів / Характерник // Календар Червоної Калини, 1928.
17. **Яблонський В.** Від влади п'ятох до диктатури одного (історико-політичний аналіз Директорії УНР) / В.Яблонський. – К., 2001.

Резюме

Аналізуються події української революції 1917-1921 рр. та їх вияв на Волині.

Ключові слова: В.Оскілко, УНР, С.Петлюра, Волинь.

Summary

Kuzmyk O. State forming processes in Volyn' region: State upheaval in 1919, its reasons and results

The events of Ukrainian revolution 1917-1921 and their display are analyzed on Volyn.

Key words: V.Oskilko, Ukrainian National Republic, S.Petlura, Volyn.

Надійшла до редакції 17.10.2012 р.